

**ХАРМОНИЧНАТА ЛИЧНОСТ, ЕСТЕТИЧЕСКОТО ВЪЗПИТАНИЕ:
КОНЦЕПТУАЛНИ СЪОТВЕТСТВИЯ И ИДЕОЛОГИЧЕСКА
ЕФЕКТИВНОСТ**

ИВА КУЮМДЖИЕВА

Институт за изследване на обществата и знанието, БАН

domos@abv.bg

**HARMONICAL IDENTITY, AESTHETICAL EDUCATION:
CONCEPTUAL CONGRUENCE AND IDEOLOGICAL
EFFECTIVENESS**

IVA KUYUMDZHIEVA

Institute for the Study of Societies and Knowledge, BAS

Abstract

This article examines the ethical dimensions of the term “harmonical identity” as a key construct assuring cohesion between the different levels of action of ideology: concepts, governing and power principles and cultural institutions. The idea for the aesthetical education that would create the concept of the “harmonical identity” is viewed as an element of systematical action of cultural policy of the 60s to 80s of 20th century. The political mechanisms, activating a programmed synthesis between ethical and aesthetical are analyzed on the basis of the theory of interpellation of Althusser, which is used as an instrument for the interpretation of governing practices and political documents.

Keywords: „harmonical identity“, socialist, ethical, aesthetic, interpellation

Разглеждам формирането и реализацията на дългосрочните стратегии за естетическо възпитание като част от етическия проект, който включва система от политико-идеологически концепции и управленски институции, работещи съгласувано в една обща посока – изграждане ценностите на „новия човек“, на „хармоничната, всестранно развита личност“ – строител на „развитото социалистическо общество“.

Идеята за изграждане на хармоничната, всестранно развита личност е съществена част от системата за формиране и реализация на дългосрочните стратегии за култура през 70-те години на XX век, тъй като тя е един от ключовите елементи, осигуряващи концептуалното сепление между различните властови нива, управленските институции и организациите от самото културно поле. Тя има основно място във визията на БКП за „развитото социалистическо общество“, също така е цел-идеал при определянето на специфичната роля на изкуствата и културата в неговото изграждане в Комплексната програма за всенародно естетическо възпитание.

Идеята за творците като модел на „новия човек“ има съществено значение и при конституирането на системите от изграждането на инфраструктурата на институциите в сферата на изкуствата, които предполагат приобщаване и привличане на и участието на обществени организации, самодейни колективи и др. организации на публиките. *В тези програми чрез концепцията за хармоничната личност се реализират системни съответствия между художествени ценности (в полето на естетическото), нравствени (в полето на етическото) и политико-идеологически ценности (в полето на упражняване на властта).*

Разработен е и е приет конкретен програмен документ за културата „в изпълнение на решенията на Десети конгрес на БКП (Горанов.1975:10, Комплексна програма...1980:5). На същия партиен форум е приета и Програма на българската комунистическа партия (Програма на БКП.1971), в която се дефинира „какво е развитото (зрялото) социалистическо общество“ (Програма 1971:40-48), като се поставят задачите пред партията за работа във всички сфери на държавния и обществен живот. Визията за „хармонично развитие“ и за изграждането на новия човек, „всестранно развитата личност“, която да бъде основа на комунистическите обществени отношения, е в основата на цялата програма, а не само декоративен елемент, описващ културата. Концепцията за всестранно развитата личност присъства както в теоретичната обосновка на партийната концепция за развитото социалистическо общество като цел, така и в средствата за постигането ѝ.[1] Тези цели и средства са силно етизирани, както се вижда от препратките.

Разделът, посветен на „Художественото творчество и културна дейност“ (Програма...1971: 87), е подраздел на частта, в която са изведени политиките в

„областта на духовната култура (пак там: 76)“. Там още в първото изречение са изяснени функциите на културата и изкуствата като важна част от концепцията за „развитото социалистическо общество“.

„Художественото творчество и културната дейност придобиват изключително значение като незаменимо средство за комунистическо възпитание на човешката личност и същевременно като една от основните сфери, в които все по-пълно ще се реализира творческата същност на новия човек, неговият стремеж към прекрасното и възвишеното.“ (Програма...1971:87).

На пръв поглед изглежда, че идеята за „всеостранно и хармонично развита човешка личност“ е изцяло заимствана от Програмата на КПСС от 1961 г. (Програма на КПСС: 120-121). В нея накратко се споменава, че при „*прехода към комунизъм творческата дейност във всички културни области става особено плодотворна и достъпна за всички членове на обществото*“ и че „*художественото начало още повече ще одухотвори труда, ще украси бита и ще облагороди човека*“ (Пак там: 130). В България обаче тази идея се разработва десетилетие по-късно, след продължително изработване на стратегии, практики, институции, процедури, особено в контекста на подготовката на Първи конгрес на културата през 1967 г. Ако се разгледа текстът на предложеният за широко обсъждане през 1975 г. първи вариант на комплексната програма, изработен от авторски колектив с ръководител Кр. Горанов (Горанов 1975) като инструмент на прогнозиране и програмиране на развитието на сферата на културата с оглед заложените цели (естетическото възпитание) и съгласно декларираните там използвани методи на системен анализ, прогнозиране, емпирични изследвания на обекта на прогнозиране и на средата, става ясно, че неговото периодично актуализиране се налага от заложените принципи на изследване на бъдещето. Едната основна цел на подобен тип документи, каквито се произвеждат и в съвременната политика, не е постигането на ефективност в днешния ден, а проучване на бъдещето и програмиране на базата на прогноза. Доколко етическото развитие подлежи на подобно програмиране?

За да изследвам този проблем, използвам интерпретативна схема, изградена върху концепцията на Луи Алтюсер за интерпелацията (едновременната процедура на *безусловно повикване и отговор* между властта и субекта, която според Алтюсер

предизвиква действието на идеологическите структури и поражда самия субект (Althusser 2014: 190-191). Идеологията определям не като дискурсивна основа на материалния живот, а като материална система от практики и институции, които осигуряват социална кохезия и спомагат за интегрирането на разнородните социални групи или класи за постигане на целите на политическата власт. Това се осъществява не само чрез директна манипулация, налагаща на цялото общество определени стратегически визии, а най-вече посредством сложни процеси и системи на съвместяване на разнородните цели на социалните групи и на постоянно институционално преформулиране и легитимиране на ценности, осигуряващи възпроизводство на установените обществени отношения. По този начин схващам и етическата основа на стратегиите при държавния социализъм. Интерпелацията в този случай е не стандартната форма на асиметричната релация между управляващ и управляван, а зададеното развитие в собственото съдържание на тази релация: хармоничната личност като нов етически субект, който *избира* да бъде такъв, а не просто *приема* партийното нареждане, и това е именно интерпелативната норма, която самата власт задава и преследва нейната реализация. В този смисъл етическият субект действително се поражда в акта на интерпелацията и това е исторически процес, а не еднократно обусловено веднъж и завинаги действие, в което субектът на интерпелацията (управляващ или управляван) нищо повече не може да промени оттук нататък и най-вече себе си: в концепцията за хармоничната личност това е *contradictio in abjecto*.

Концепцията, която транспонира идеята за хармоничната, всестранно развита личност в областта на културата и творчеството, е тази за **естетическото възпитание**. Този подход на концептуализиране на връзката между етическото и естетическото в общия политико-идеологически проект за създаване на новия човек може да бъде определена като иновативния принос на този цикъл от политически стратегии. [2] На концептуално ниво дефинирането на специфичната част от възпитателната работа на идеологическите апарати (по Алтюсер), съответстваща на спецификите на културата и изкуствата, е двусмислено. Никъде в двата варианта на програмата не е казано ясно какви нравствени добродетели си поставя за цел да изгражда естетическото възпитание. Етическата специфика на естетическото възпитание е дефинирана предимно по

негативен път: става ясно с какво ще се бори – с буржоазната консуматорска естетика и култура. Срещу отчужденото, консумативно съзнание на „буржоазното потребителско общество“ „социализмът противопоставя колективистично народностно съзнание, идеала за всестранно развития човек-творец.“ (Програма на БКП 1971: 10) Функционалното разграничаване от другите видове възпитание е обосновано чрез не чрез етически, а чрез естетически понятия: „утвърждаване на прекрасното и отрицание на безобразното в живота на човека и обществото. Това е специфичната задача на естетическото възпитание за разлика от трудовото, нравственото, идейно-политическото“ (Комплексна програма...1980: 22).

Самите цели на програмата са дефинирани сравнително абстрактно (не очертават конкретния принос на културата) и донякъде тавтологично (крайната цел е изграждането на комунизма, в който ще се реализира хармоничната личност и целта на естетическото възпитание е изграждане на комунизма чрез изграждане на тази личност): „Естетическото възпитание е комплексно и в друго измерение, то е едновременно сфера на активността, на практиката, и сфера на съзерцанието и познанието, и сфера на идеологията, и сфера на ежедневието (практическо съзнание), на обществената психология. То предполага взаимната връзка между естетически, етически и практическо- производствени дейности, които обаче са циментираны от обща съвременна цел – всестранното хармонично развитие на човека (личността и колектива) в духа на комунистическите идеали.(подч. К. Г.) Тази задача в нейната пълнота може да бъде разрешена едва в изградената висша фаза на комунизма.“(Горанов:1975: 20)[3]

Това, което постига такова концептуализиране на естетическото възпитание, е особен синтез между етическо и естетическо, напълно в унисон с идеите на партийната програма за „все по-хармонични отношения“ между личност и общество и между различните сфери на обществен живот. Тук нямам предвид някакво манипулативно заличаване на границите между съответните дисциплинарни полета или опит за естетизация на нравственото и възпитателна сила на красивото, а осигуряване на условия за безкрайни поредици от препращания. Формално това са препращания между „хармонична личност“ – „комунистически идеал“ – „естетическо възпитание“, възможността за което е налична в изграждането на понятията и връзките между тях.

Тези препращания могат да се осъществяват, както в различни времеви хоризонти, така и между различни сфери на живота (обществени и лични). Концепцията за естетическо възпитание е идеологически ефективна именно със своята амбивалентност, така произвежда задвижване на интерпелацията. Тази двойственост е относително подобна на античната калокагатия, при която „красиво“ и „добро“ не могат да бъдат разделени, но и съвсем различна от античната двойственост, защото интерпелативността ѝ се гради не на основата на статично възприемане на битието, в която понятия като „личност“ и „развитие“ са немислими, а етическите и естетически принципи са предзададени. Тя се състои на основата на полагане на естетическото възпитание и задължителното му етическо измерение в диахроничен хоризонт. Концепцията осигурява *опразването* на мястото на хармоничната личност, която реферира комунистическия идеал, сменя в тази празнина „възвишения обект на идеологията“ (Жижек), така че в тази празнина – хипостас на комунистическия идеал, могат да бъдат проектирани както различни последващи теоретизации и художествени практики, така и ежедневни, битови и житейски представи. Оправдането притежава както теоретични, така и съвсем практически основания: в началото на 70-те години потребителският морал навлиза твърде силно и в социалистическите страни в качеството на актуално форматиращ етическото измерение на личността, а не на „отживелица“ от епохата на капитализма. Конституирането на „хармоничната“ личност като отрицание на практика до голяма степен е форма на борба не с „буржоазната“, а именно с настоящата „социалистическа“ личност.

В комплексните програми чрез аргументиране на ролята на развитието на изкуствата като условие за естетическото възпитание се поставя и още една по-конкретна, макар и не толкова настойчиво артикулирана цел: *„издигане ролята на художествената култура“, постигане на идеала за хармоничната личност първо сред творците, които могат да се изградят като всестранно развити личности още в процеса на изграждане на комунистическото общество, тъй като са авангард („културното развитие да изпреварва общественото развитие“)* (Комплексна програма...1980:11). Въпреки идеята за необходимото масово творчество, тук се залага на елитна творческа интелигенция, която да служи като образец за останалите, без той да е съдържателно нормативен, доколкото формулирането на хармоничната личност

само посредством негативни характеристики не се схваща като достатъчно ефективен модел за стимулиране на творческото развитие в общество, което като цяло не е достигнало съответната степен на духовно развитие, за да се развива естетически и етически без конкретни духовни ориентири. В този смисъл на практиката се възлага да запълни *опразването* на личността в теорията, а на идеологията – да следи *политкоректността* в развитието на това запълване, без да разполага с предварително конструирано позитивно съдържание на развитието, а съобразявайки се с конкретните изменения и обществени потребности, които самото това развитие предизвиква.

Политическият цикъл на етическия ангажимент

Изработването на дългосрочна програма, която се стреми да изгради цялостна система за управление, съчетаваща общественно-държавното начало с програмно-целевия подход, е в отговор на Постановление на ЦК на БКП и Министерски съвет „За по-нататъчно усъвършенстване на ръководството на културния фронт у нас“. Преди намесата на експертното звено – Институт за Култура към Комитета за култура и БАН в процеса на прогнозиране и планиране, цитираната Програма на БКП е популяризирана сред всички групи от участници в общественно-държавния процес на вземане на решения. За да бъдат разбрани този процес и значението на концепта за хармоничната личност като свързващо звено между естетическата програма на партията, етическата програма на изкуствата и политическото и управленско измерение, ще разгледам принципа за общественно-държавното начало.

Може да се каже, че изработването и прилагането в политическите практики на концепцията за всестранно развитата личност следва в последователността на изредените по-горе участници, включващи се в процеса в йерархично-властови порядък. Този порядък е зададен от реализацията на два взаимосвързани управленски принципа: на *демократичния централизъм* и на *обществено-държавното начало*. Управленският принцип на общественно-държавното начало се „внедрява“ в сферата на културата през 60-те години експериментално (Лилов 1974:23-24). „*Практиката у нас показва, че особено успешно той бе развит в областта на управлението на духовната култура – науката, образованието, изкуството, идеологията и т.н.*” (Ганев 1974: 217). Именно поради ключовата роля на тази сфера за развитието на „хармоничната личност“

в нея най-напред се прави опит да се приложи този принцип. За разлика от 60-те години, когато социалните експерименти се осъществяват единствено в сферата на материалното производство, сега „духовната култура“ се схваща като фундаментална за проектирането на бъдещото обществено развитие сфера. Въз основа на въвеждането на новия управленски принцип са изградени (или мобилизирани вече съществуващи) системи за взаимодействие между управленските звена на централно ниво и организациите „отдолу“. Те обхващат в широка йерархична мрежа различните заинтересовани от културната политика позиции (община, район, централно ниво; партийни организации, обществени организации, организации на творци, на любители и др.). БКП е центърът на тази мрежа и най-високото ниво в йерархията. Само че тази йерархия може да бъде уподобена на множество пирамиди, поставени една в друга и една под друга, а не на една голяма пирамида. Партийните организации в тях са върхове на всяка от малките пирамиди. Понякога те съвпадат с ръководителите на творческите съюзи (и техните регионални структури и жанрови секции), а друг път не съвпадат.

Пример за реализация на този управленски принцип е осигуряването на представителност при провеждането на Първи конгрес на българската култура през 1967 година (Лилов 1974: 25). Процесът на излъчване на представители *отдолу нагоре* е подробно описан от Иван Еленков в неговото обемно изследване на културната политика на този период (Еленков 2008: 206-214). Въз основа на богат архивен материал там той проследява реализацията на една процедура, осигуряваща максимално широко представителство[4] на конгреса. При анализа на документите на конгреса открива, че сценарият за провеждането на самия конгрес, включително и за решенията, които ще бъдат гласувани, е предварително подготвен и приет (пак там: 211). От това авторът стига до заключението за тоталния контрол върху културата, за постигането на който режимът използва разнообразни похвати. Това е тезата, от позицията, на която е анализирано и въвеждането на принципа на общественостъ-държавното начало като „допускане на много специфично, **макар и формално, но експертно управление в системата на културата**“ (курсив И. Е.) (пак там: 202), „сред множеството магически заклинания от онази епоха, въплъщаващи непрозирната докрай мистика на **тоталитарното реформаторство**“ (курсив И. Е.)

(пак там: 204) и опасения на властта от самозатваряне на творците и „непредвидими, страшни смущения в производството и трансляцията на идеология.“ (пак там: 219). Това, което пропуска този анализ, е ясно и настойчиво дефинираната взаимовръзка между този нов принцип и демократичния централизъм. Според всички дефиниции от тогава двата принципа са „неразривно“ свързани и въвеждането на този нов управленски модел няма за цел нито измамна децентрализация в управлението, нито лъжливо овластяване на по-ниските нива чрез предоставянето им на правомощия при вземането на решения. Ето как дефинира тази връзка Л. Живкова:

„Като принцип обществено държавното начало е една от проявите на ленинския принцип за демократическият централизъм, върху който е изградена и действа цялата наша система за социално управление. Посредством демократическият централизъм се гарантира най-целесъобразно свързване на централното ръководство с широкото разрастване на почина на местните органи, на масите. Обществено-държавните органи са изразители на културно-възпитателните функции на държавата “ (Живкова 1974:46) И малко по-долу: *„... обществено-държавното начало не е отказ от демократичния централизъм, а тъкмо обратното – разширяване на демократизма, на активното въвличане на творческите съюзи, на културни и други обществени организации в осъществяване на културната политика на партията и държавата.“* (пак там)

Ако следим хронологичната последователност на събитията от 60–70-те години, можем да видим много по-лесно такъв итерактивен процес на постоянно интериоризиране на структурите на идеологията, отколкото опити (повече или по-малко неуспешни) за осигуряване на влияние на обществените организации върху взимането на решения или за манипулация и корумпиране на интелектуалците и обществото (по И. Знеполски). Интериоризирането следва логиката на двустранната интерпелация и произвежда не само нови форми на общественото съзнание, но и нови материални структури на идеологията, захранващи функционирането на тези форми. Продължилата няколко години подготовка за Конгреса, детайлното и подробно разработване на различните нови структури и процедури за тяхното изграждане, прякото и изключително мобилизиращо социалната активност излъчване на представители и различните инструменти за стимулиране на широко участие внезапно

въвеждат в обществените отношения практики, които отсъстват в политическата и икономическа система и въвеждат конкретни проекции за развитието на бъдещата личност и бъдещите обществени отношения, с което практически се търси *постигане на идеала за хармоничната личност първо сред творците*. Именно обстоятелството, че подготовката за Конгреса ангажира толкова социални и финансови ресурси, свидетелства за извънреден обществено-политически, но и етически ангажимент в изграждането на *избирация* субект. Дори в буквалния смисъл на думата. Провеждането на „1100 общински събрания и 208 районни, градски и окръжни конференции“ показва недвусмислено, че реализацията на Конгреса и излъчването на неговите делегати са били далеч по-скромна цел в сравнение със самата подготовка – не просто за Конгреса, а за „всеотрасловото“ бъдеще на личността. В съответствие с реализацията на принципа на обществено-държавното начало е изборът на позиции, изграждането на решения, дебатът като такъв, масовото придобиване на навици за поемане на обществена отговорност са поставените пред това крупно начинание етически задачи, в определен дисонанс с казионната „културно-масова дейност“ в училищата и кварталните обществени организации. А в съответствие с принципа на демократичния централизъм е ангажирането на широк спектър от организации за осъществяване на взетите вече партийни решения. Тук разглеждам идеологическата ефективност в самото функциониране на политическия цикъл на вземане на решения, в рамките на който двата принципа се реализират едновременно, усилвайки ефекта на идеологическите послания. Итерактивното действие на този механизъм се базира върху едновременност и цикличност на политическия и обществения процес, а не върху търсене на обратна връзка и отговор (интеракция).

Концепцията за обществено-държавното начало съответства на ролята на „новия човек“ от развитото социалистическо общество, която ще бъде приета през 1971 г., но тя е въведена в сферата на културата в средата на 60-те. На Конгреса на културата (1967) се вземат – авангардно, изпреварващо – решенията, които ще се вземат на X конгрес на БКП (1971), но те се приемат, защото ще бъдат приети през 1971 г. А конгресните партийни решения от своя страна ще бъдат приети в областта на културата чрез разработването на дългосрочна програма и за Втория конгрес на културата. Няма причинно-следствена връзка между вземане на политическото решение, привеждането

му в действие и резултата от него, а постоянно препращане между трите и между позициите на „пирамидите“ в социално-политическото поле. Интерпелацията се случва и се схваща от властовите позиции като непрекъснат жив процес, като очевидно е много важно „управляваният“ субект да възприема себе си не като неин обект, изпълнител на партийната повеля, а като съавтор – както индивидуален, така и колективен, с чието участие експертната прогноза за бъдещето се актуализира и самата интерпелация се развива.

Именно парадоксалното от гледна точка на либералнодемократичния модел на управление съчетание между демократичния централизъм и новия принцип на широко участие осигурява алгоритъм, който задвижва непрекъсващата поредица от потвърждения от субекта. Властта разработва политически стратегии за развитие на изкуствата и културата, за да стимулира идеологическото и възпитателно действие на техния потенциал именно като особено поле на производство, което предполага анализ и на специфичните политики и режими на репресии и положителни санкции. Доминиращата съвременна интерпретация относно формата на властовите отношения в тази сфера през периода на държавния социализъм е, че културата е идеологизирана и творците са принудени (в разглеждания период на социализма чрез „микс“ от стимули и санкции) да „обслужват“ идеологията; че липсва свобода на творческата изява и критичните произведения и техните автори са подложени на цензура. Този подход разглежда отношенията между културното поле и полето на власт като повече или по-малко интерактивни взаимодействия, в които действието на властта често придобива измеренията на цензура върху естетическите теории и творческите методи и по този начин неизбежно подминава значението, което марксизмът-ленинизмът отдава на изкуствата като производител на „правилни“ ценности заедно с координацията между идеологическите апарати от цялото поле на „духовната култура“. Основен недостатък на съвременните анализи на културната политика през 60-те -70-те години, разбирана като форма на структурно насилие, е, че неизбежно предполага ретроактивно като доминиращи в социалистическото общество ценностите на либералната демокрация, спрямо чието „нарушаване“ такава политика се разглежда като „репресивна“ и „тоталитарна“ и по този начин се размиват разликите между ролята на идеологията в социалистическото общество и в съвременните капиталистически общества.

Фокусирането върху социалистическия реализъм като върху ключов инструмент на културната политика в периода на социализма дава подход за създаване на обяснителен модел на политиката като редуване на различни форми на репресия върху творците, но неизбежно пропуска системното действие на идеологията като всеобхватна и възпроизвеждаща се в и от обществото ценностна система.[5] *„Под етика на държавния социализъм можем да разбираме основните измерения на официално налаганата морална система, начина, по който тя функционира, факторите, които я пораждат.“* (Проданов 2003:7) В рамките на тази интерпретативна перспектива културата и изкуствата се разглеждат като един от инструментите за налагане на моралната система, като идеологически апарат, свързан с останалите системни елементи, а не като сфера на „противоборство“ между стремежа към индивидуална свобода на творческата изява на интелектуалците срещу ограниченията на идеологическите предписания. Естетическите функции са пряко свързани с експлицирането на етичката система, което е и официално заявеният от властта тогава политико-идеологически проект.

Още на пръв поглед прави впечатление, че в официалните държавни и партийни документи идеологизирането на културата и изкуствата се заявява съвсем открито. За разлика от съвременните политически документи, които се представят като деидеологизирани, тези от периода на социализма постоянно афишират не само „ръководната“ роля на партията във всички социални сфери, но и декларират конкретните механизми и форми на партийния контрол върху създаването и разпространението на културни продукти.

В този контекст визията за хармоничната личност се осъществява нормативно посредством определено предпоставяне на функциите на творците, които от своя страна в редица културни сфери генерират разнообразни художествени течения, по никакъв начин неопределени от интерпелацията. Това особено ясно се вижда при художниците, анимационното кино, архитектурата. Понятието „социалистически реализъм“ е предварително конституирано, за да включва целия спектър от породените от каузата за „новия човек“ творчески изяви, но също е по своему *опразнено*, независимо че съдържа определени предписания за творците, касаещи „монументалната пропаганда“ и създаването на „положителния герой“: в естетическо

отношение голяма част от отнасяните към художествения стил „социалистически реализъм“ автори нямат нищо общо помежду си. Предостатъчно свобода за творчество оставя предписанието *„творците на литературата и изкуството да пресъздават в своите произведения по метода на социалистическия реализъм проблемите на нашето общество, сложната душевност на новия човек“* (Програма на БКП 1971:35), чийто нормативен характер през 60-те – 70-те години на XX век се изразява в самото полагане на каузата, а не в дефинирането на стиловите характеристики на социалистическия реализъм. Свободата за творчество, възможна именно защото съответства на предопределената роля на твореца като авангард за изграждане на бъдещото комунистическо общество, е част от системното действие на идеологията и задвижва механизъм, сходен с реализацията на управленските принципи на общественостранно-държавното начало и демократичния централизъм.

Осъществяването на идеала за хармонично развитата личност се схваща като телеология на етиката на държавния социализъм в България, която завършва с интериоризирането на идеологическите структури до степен, в която общественото съзнание е реализирало своя етически избор посредством осъзнато и задълбочено приемане на философско-методологическата същност на марксизма за морално-идейна основа на индивидуалното съществуване: *„Формирането на научен светоглед е сърцевината на цялата идеологическа и възпитателна дейност на партията. Превръщането на марксистко-ленинското учение в убеждение, главен мотив за поведение, е основното звено в комунистическото възпитание на личността.“* (Програма на БКП 1971: 77). Тук фокусът не попада върху анализ на степените на разминаване между заявените и действителни намерения и реалните перспективи за осъществяване на тези намерения. Официалните документи и реално осъществените практики са достатъчно свидетелство за производството на работещи материални структури на идеологията, или идеологически апарати, и тяхното етическо предназначение.

БЕЛЕЖКИ

1. При дефинирането „какво представлява развито (зряло) социалистическо общество“ (Програма... 1971:41-48) водещи са идеите за социално единение и хармония: „...по

своята социална структура социалистическото общество застава пред прага на социална еднородност.“ (пак там: 44); „Силно се увеличава броят на хората, които създават духовни ценности“ (45); „Отношенията между личност и общество стават все по-хармонични“ (45); „Обществото прави нова крачка от царството на необходимостта към царството на свободата“ (47); „Променят се формите на проява на социалните противоречия, както методите и средствата за разрешаването им. Тяхното преодоляване чрез съзнателна, планомерна и целенасочена работа на Комунистическата партия и социалистическата държава засилва социалистическото сътрудничество и взаимопомощта...“ (47).

2. При дефинирането „*какво представлява развито (зряло) социалистическо общество*“ (Програма... 1971:41-48) водещи са идеите за социално единение и хармония: „...*по своята социална структура социалистическото общество застава пред прага на социална еднородност.*“ (пак там: 44); „Силно се увеличава броят на хората, които създават духовни ценности“ (45); „Отношенията между личност и общество стават все по-хармонични“ (45); „Обществото прави нова крачка от царството на необходимостта към царството на свободата“ (47); „Променят се формите на проява на социалните противоречия, както методите и средствата за разрешаването им. Тяхното преодоляване чрез съзнателна, планомерна и целенасочена работа на Комунистическата партия и социалистическата държава засилва социалистическото сътрудничество и взаимопомощта...“ (47).

3. При дефинирането „*какво представлява развито (зряло) социалистическо общество*“ (Програма... 1971:41-48) водещи са идеите за социално единение и хармония: „...*по своята социална структура социалистическото общество застава пред прага на социална еднородност.*“ (пак там: 44); „Силно се увеличава броят на хората, които създават духовни ценности“ (45); „Отношенията между личност и общество стават все по-хармонични“ (45); „Обществото прави нова крачка от царството на необходимостта към царството на свободата“ (47); „Променят се формите на проява на социалните противоречия, както методите и средствата за разрешаването им. Тяхното преодоляване чрез съзнателна, планомерна и целенасочена работа на Комунистическата партия и социалистическата държава засилва социалистическото сътрудничество и взаимопомощта...“ (47).

4. Там той разглежда „Указание по подготовката на Първия конгрес на културата“, в което са дадени подробни указания за процедурата на избор на делегати – от общинско през районно и окръжно ниво. (Еленков 2008: 207). Цитираният брой на проведените „1100 общински събрания и 208 районни, градски и окръжни конференции“ (пак там: 208) е наистина впечатляващ.

5. Тази концепция е разгърната например от Пламен Дойнов във въвеждащите думи към сборника „Социалистическият реализъм: Нови изследвания“ (Дойнов 2008: 7-38) и систематизирана от голяма част от авторите в този сборник. Сроден по дух анализ на развитието на понятието „личност“ в съветските научни анализи прави нашумелият в Русия Александър Бикбов: книгата „Грамматика порядка“ мимоходом споменава „поредното завръщане към темата за „всестранно и хармонично развитата личност““ (Бикбов 2014: 225) в контекста на постепенното придвижване на обществените дискурси „от маси към личност“, „автономизация“ и „либерализиране“ на личността, като повторната употреба на „всестранно развитата личност“ е регистрирана от автора като едно от многото перестроечни определения за личността, свидетелстващи за „радикализация на смисъла на индивидуалната инициатива“ (пак там: 236).

ЛИТЕРАТУРА

Бикбов, А. 2014. Грамматика порядка. Москва, Издательский дом высшей школы экономики.

Ганев, С. Художествената култура и развитото социалистическо общество: Обществено-държавното начало в управлението на духовната култура. В: *Художествената култура и развитото социалистическо общество*. Наука и изкуство. С., 1974: 216-237.

Горанов, Кр. и колектив. Основни положения на комплексната програма за всенародно естетическо възпитание. *Известия на института за култура при КИК и БАН*, изд. Наука и изкуство, София 1975

Дойнов, П. Съст. *Социалистическият реализъм: Нови изследвания*. изд. НБУ. С. 2008

Еленков, И. *Културният фронт – Българската култура през епохата на комунизма – политическо управление, идеологически основания, институционални режими*, Издание на Институт за изследване на близкото минало, Институт "Отворено общество" и Сиела, С. 2008

Живкова, Л. Актуални проблеми на управлението на културния фронт. В: *Художествената култура и развитото социалистическо общество*. Изд. Наука и изкуство. С. 1974 (42-56)

Живкова, Л. Социализмът и естетическото възпитание. (64-91) В: *Интелектуалните възможности и творческите сили на личността*, Партиздат, С. 1985

Лилов, Ал. Партията и изграждане на социалистическата култура в България В: *Художествената култура и развитото социалистическо общество*. Изд. Наука и изкуство. С. 1974 (5-26)

Комплексна програма за всенародно естетическо възпитание. Приета от VIII разширен пленум на Комитет за изкуство и култура, декември 1975. Изд. Наука и изкуство. С. 1980

Програма на българската комунистическа партия. Изд. Партиздат. С. 1971

Програма на КПСС. Изд. ГОСПОЛИТИЗДАТ. М. 1961

Проданов, В. Етика на държавния социализъм. Сп. *Понеделник*. Бр. 9/10 2003

Althusser, L. 2014. *On the Reproduction of Capitalism*.